
ODNOS CRKVE I DRŽAVE U DOBA PETRA I

Radoje Pajović

In this article, the author gives a brief history of the Montenegrin state and the Orthodox Church from the 15th century, and pays special attention to the church-state relationship in the time of Petar I. The church and the state were in a personal union, and the high priests were at the same time military leaders who chaired the state assembly. In relation to the titles given to Montenegrin bishops, he distinguishes between the terms vladika and metropolitan.

Padom pod osmansku vlast, krajem XV vijeka, teritorija Crne Gore je faktički podijeljena na četiri oblasti: 1) tzv. podlovcensku Crnu Goru, 2) Sedmoro brda, 3) tzv. Crnogorsku Hercegovinu i 4) Crnogorsko primorje.

Početkom XVI vijeka, podlovcenska Crna Gora, u literaturi poznatija, iako ne baš opravdano, kao Stara Crna Gora, bila je podijeljena na sedam nahija: Lješansku, Župu Malonšići, Pješivce, Cetinje, Katunsku (koja je nastala diobom nahije Pješivci), Riječku i Crmničku. Krajem XVI vijeka Bjelopavlići su uništili Malonšiće, tako da su oni nestali i kao pleme i kao nahija. U XVII i XVIII vijeku Cetinje i Pješivci su se integrisali u Katunsku nahiju, tako da je slobodna Crna Gora u doba Petra I

bila organizovana u četiri nahije: Katunsku (Čevo, Cuce, Bjelice, Čeklići, Njeguši, Cetinje – Bajice, Pješivci, Komani i Zagarač), Riječku (Ceklin, Kosijeri, Dobrsko Selo i Ljubotinj), Crmničku (Podgor, Brčeli, Dupilo, Gluhi Do, Sotonići, Limljani, Boljevići) i Lješansku nahiju.

Sedmero brda su obuhvatala: Bjelopavliće, Pipere, Kuče, Bratonožiće, Rovca, Moraču i Vasojeviće. Krajem XVIII vijeka, poslije bitaka na Martinićima i Krusima, Bjelopavlići i Piperi su se uključili u slobodnu Crnu Goru, Rovca i Morača krajem druge dekade XIX vijeka, takođe za vlade Petra I, dok su ostala Brda ušla u sastav Crne Gore kasnije, u doba knjaza, odnosno kralja Nikole.

Takozvanu crnogorsku Hercegovinu činili su: Nikšići, Riđani – Grahovljani, Banjani, Pivljani i Drobnjaci. Njihova integracija sa tzv. podlovcenskom Crnom Gorom počela je u doba Petra I, a završena je u doba knjaza Nikole.

Crnogorsko Primorje je bilo podijeljeno između Mletačke republike (Kotor, Grbalj, Budva, Paštrovići, a kasnije Herceg Novi i Risan) i Osmanskog carstva (Ulcinj, Bar, a jedno vrijeme i Herceg Novi i Risan).

Osmanska vlast u navedenim oblastima razlikovala se prema stepenu autonomije, odnosno povlasticama koje je stanovništvo tih oblasti uživalo. Najveće povlastice imala je tzv. podlovcenska Crna Gora. Ona je krajem XV i početkom XVI vijeka pripojena Osmanskom carstvu kao posebna oblast pod upravom skadarskog sandžak-bega. U doba Skender-bega Crnojevića bila je izdvojena u posebni sandžak, a poslije njegove smrti pripojena je Skadarskom sandžaku sa statusom sultanovog hasa.¹ Povremeno i privremeno bila je posebni

¹ Branislav Đurđev, *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku*, Sarajevo 1953, 30–101; Žarko Šćepanović, *Crnogorska plemena*, Enciklopedija Jugoslavije, II izdanje, knj. 3, Zagreb, 1987, 124.

Crnogorski sandžak, i pod upravom hercegovačkog, pa zatim dukadžinskog sandžak-bega, ali je najduže, gotovo kroz čitavi XVI i XVII vijek, bila u nadležnosti skadarskog sandaž-bega. Najvažnije, međutim, bilo da je imala status carskog hasa, jer je on davao značajan stepen autonomije. Naime, u nadležnosti sandžak-bega i kadije (čije je sjedište bilo van crnogorske teritorije) bio je opšti nadzor nad Crnom Gorom, a lokalna uprava bila je u rukama domaćih organa vlasti.² Crnogorci su posebnim sultanskim beratom dobili pravo da nijedan osmanski predstavnik, bez odobrenja domaće vlasti, ne može ući u Crnu Goru, ako nije upućen od sultana. Crnogorci nijesu bili obavezni ni da ratuju van Crne Gore.

Ovi uslovi su važili dokle god je određena autonomna zajednica ispunjavala svoje obaveze prema državi tj. plaćala porez i obavljala određene službe – u slučaju Crne Gore ta služba je bila sezonski rad u grbaljskim solanama. Za ispunjavanje ovih obaveza sultanu su bili odgovorni predstavnici tih zajednica. Kako je Osmansko carstvo bilo država čije su se institucije administrativnog, finansijskog, sudskog i obrazovnog sistema zasnivale na islamu to je i bilo prirodno da predstavnici svake autonomne zajednice u njenom sastavu budu vjerski poglavari te zajednice³, naročito u uslovima kad su svjetovni vladari bili zbačeni od osmanske vlasti.

Ovakvo stanje pogodovalo je razvoju organa domaće vlasti. Cetinjski mitropoliti, uz crnogorskog spahiju (do sredine XVII vijeka), predstavljali su Crnu Goru pred osmanskim i mletačkim vlastima, a na unutrašnjem planu, u samoj Crnoj Gori,

² Dušanka Bojanić, *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za smederevsku, kruševačku i vidinsku oblast*, Beograd 1974, 136.

³ The New Encyclopaedia Britannica, 15th edition, 1974, volume 13, *Ottoman Empire and Turkey*.

najvažniju ulogu je imao Opštecnogorski zbor. Na Zboru se odlučivalo o svim važnijim pitanjima zemlje, počev od izbora duhovnih i svjetovnih gospodara. Pravo učešća na zboru imao je svaki punoljetni Crnogorac. Postojao je i glavarski zbor, sastavljen od plemenskih glavara, koji je predstavljao izvršnu vlast i brinuo se za unutrašnji mir i red, a posebno se bavio međuplemenskim nesporazumima i sukobima.

I pored značajnih privilegija i visokog stepena autonomije, cijeli XVI i XVII vijek protekli su u bunama i otporima, koji su najčešće u krvi ugušivani. U XVI vijeku, u otporu osmanskoj vlasti, Crnogorci su uglavnom bili usamljeni. Krajem XVI i početkom XVII vijeka, za vrijeme austrijsko-turskog rata (1593–1606) došlo je do pokreta crnogorskih brdskih i crnogorskih hercegovačkih plemena: Bjelopavlića, Pipera, Kuća, Bratonožića, a nikšićki vojvoda Grdan digao je protiv Turaka ustanak širih razmjera.⁴ Turci su nastojali da protiv brdskih i hercegovačkih plemena angažuju Crnogorce, a desilo se suprotno, što je i bilo prirodno. Crnogorci su pobunjenim brdskim i hercegovačkim plemenima pritekli u pomoć, kao što će to raditi nebrojeno puta kasnije, jer, kako je Petar I pisao Mahmud-paši Bušatliji: „Brđani su naša braća.“ Upravo te okolnosti, a prije svega upućenost jednih na druge, doveli su do međusobnih zbližavanja, a zatim i integracije.

Od stranih sila Crnogorci su se, naročito od sredine XVII vijeka, u značajnoj mjeri oslanjali na Mlečane. To je dovelo do uzajamne saradnje, do odlučnije borbe crnogorskog naroda protiv Turaka i do masovnih ustanaka crnogorskih brdskih i hercegovačkih plemena. u Kandijskom (1645–1669) i Morejskom ratu (1683–1699) Crnogorci su masovno učestvovali na strani Venecije, odnosno Svete lige – Venecije, Austrije i Poljske.

⁴ Veljko Šakotić, *Nikšić (Onogošt) u otporima i borbama 1597–1877*, Nikšić 1983.

Očekujući opšti hrišćanski rat protiv Osmanskog carstva, crnogorski vladika Mardarije je, uoči Kandijskog rata (1640), prihvatio uniju sa Vatikanom. To je nesumnjivo doprinijelo zbližavanju Crne Gore i Venecije u borbi protiv Turaka. U Crnoj Gori i njenom neposrednom okruženju vode se mnoge zajedničke borbe i pokreti crnogorskih, brdskih i crnogorsko-hercegovačkih plemena. Mlečici žele da što neposrednije prate i kanališu crnogorsku oslobodilačku borbu, pa u tom cilju, početkom XVIII vijeka, ustanovljavaju u Crnoj Gori instituciju guvernadura, koja će egzistirati duže od jednog stoljeća, čak i poslije propasti Mletačke republike. Crnogorskim mitropolitima se odobrava crkvena jurisdikcija nad pravoslavnim stanovništvom u Crnogorskom primorju.

Turci uviđaju opasnost koja im prijeti od povezivanja brdskih i crnogorsko-hercegovačkih plemena sa podlovcenskom Crnom Gorom, pa preduzimaju mjere da to povezivanje spriječe. Jedna od tih mjera bila je i podizanje vojnih utvrđenja koja bi sprječavala ta povezivanja. Još sredinom XVII vijeka podignuta su takva utvrđenja u Plavu i Kolašinu, a početkom XVIII vijeka slična utvrđenja se podižu u Nikšiću, zatim u dolini Zete i Morače (Spuž, Podgorica, Medun, Žabljak), a u Hercegovini – Trebinje, Gacko i Klobuk.

Kraj XVII i početak XVIII vijeka označio je novu epohu u istoriji crnogorskog naroda. Pod uticajem uspješnih borbi protiv Osmanskog carstva, na tlu Crne Gore dolazi do veće odlučnosti u htjenjima za definitivno zbacivanje osmanske vlasti. Opšte-crnogorski zbor pod vođstvom Visariona Borilovića Bajice, 1688. godine, donosi odluku o zbacivanju osmanske vlasti. Uskoro nakon toga nastaje period kada Crna Gora faktički uspijeva da se oslobodi osmanske vlasti i postepeno se konstituiše kao država, što je dovelo do integracije crnogorskih brdskih plemena sa Crnom Gorom. Zasluga za to pripada, velikim dijelom,

vladikama, odnosno, vladarima iz dinastije Petrović Njegoš sa Njeguša, koji su, počev od vladike Danila, uspješno vladali Crnom Gorom, najprije kao vladike (155 godina), a zatim kao knjaževi odnosno kraljevi, ukupno nešto više od 220 godina.

Jedno od bitnih obilježja nezavisnosti od osmanske vlasti bilo je neplaćanje harača. To je bio razlog što je osmanska država, ponekad voljom sultana, a najčešće voljom susjednih sandžak-begova, tokom cijelog XVIII vijeka preduzimala kaznene ekspedicije protiv Crne Gore, koje su ostavljale za sobom pravu pustoš. U XVIII vijeku hroničari su registrovali 19 velikih turskih pohoda na Crnu Goru. Sedamnaest puta Crnogorci su uspjeli da se odbrane i da osmanskoj vojsci nanesu osjetne gubitke, a dva pohoda su završena katastrofalno po Crnu Goru.⁵ Prvi put je to bilo 1714, u doba vladike Danila, kada je bosanski vezir Numan-paša Ćuprilić opljačkao, popalio i, takoreći, do temelja razorio čitavu zemlju, a nekoliko hiljada Crnogoraca bilo je ubijeno ili nasilno preseljeno iz Crne Gore. Drugi takav pohod desio se 1785. godine, za vrijeme Petra I, kada je ovaj vladika boravio u Rusiji, a izvršio ga je Mahmud-paša Bušatlija.

Do početka XVIII vijeka Crnogorci su oslobodilačku borbu protiv Turaka vodili uglavnom samo uz povremeni oslonac na Mletačku republiku. Počev od XVIII vijeka, zapravo od 1711. godine, kad se, za vrijeme Petra Velikog, uspostavlja veza i saradnja sa carskom Rusijom, oslobodilačka borba crnogorskog naroda dobija nove podsticaje i izgledniju perspektivu.

U viševjekovnoj oslobodilačkoj borbi protiv Turaka Crnogorska mitropolija je odigrala izuzetno značajnu ulogu. Poseban značaj Crnogorska mitropolija je dobila od njenog preseljenja sa Vranjine na Cetinje (1484), a pogotovu od silaska

⁵ Jan Vaclik, *Suverenitet Crne Gore i savremeno međunarodno pravo u Evropi*, CID, Podgorica, 1966, 41–50.

dinastije Crnojević sa istorijske pozornice i pada Crne Gore pod osmansku vlast. Tada, zbog već pomenute funkcije cetinjskih mitropolita kao predstavnika crnogorskog naroda pred osmanskom državom, oni istovremeno dobijaju i ulogu legitimnog predstavnika crnogorskog naroda u njegovoj oslobodilačkoj borbi. Ovakva njihova uloga, kao predstavnika jedne autonomne zajednice u borbi za oslobođenje i nezavisnost, vodila je, prirodno, i osamostaljivanju Cetinjske mitropolije.

Od ukidanja Pečke patrijaršije, nakon pada Despotovine (1459), Zetska, a od kraja XV vijeka Crnogorska, mitropolija se ponaša gotovo autonomno. Istina, nakon prvog ukidanja Pečke patrijaršije crkvenu jurisdikciju nad Crnom Gorom preuzela je Ohridska arhiepiskopija. Međutim, uticaj Ohridske arhiepiskopije na Crnogorsku mitropoliju bio je odveć mali, ne samo zbog toga što je ona bila grčka i potpuno podložna politici osmanske države, nego i zbog velike udaljenosti i nesigurnih puteva.⁶ Iz literature je poznato da je u toku jednog stoljeća, koliko je Ohridska arhiepiskopija imala jurisdikciju nad Crnom Gorom, samo jedan crnogorski mitropolit (Vasilije, 1532. godine) išao u Ohrid, na arhiepiskopski sabor. Obnovom Pečke patrijaršije (1557. godine) Crnogorska mitropolija ponovo dolazi pod njenu formalnu jurisdikciju. Veze sa srpskim patrijaršima su dosta bliske, ali se one održavaju više dolaskom patrijarha u Crnu Goru, nego time što su crnogorski mitropoliti odlazili u Peć, koja je bila na teritoriji na kojoj su Turci imali potpunu vlast. Crnogorski mitropoliti su, čak, češće obilazili srpske patrijarhe nakon seobe Srba pod Arsenijem Čрноjevićem (1690) nego do tada. Tako je 1700. godine Danilo Petrović posjetio patrijarha

⁶ Kostadin, *Carigradska patrijaršija i pravoslavlje u Evropskoj Turskoj*, Beograd, 1895.

Arsenija u Sečuju, kada ga je ovaj hirotonisao za vladiku i predao mu „sinđeliju“ o njegovoj duhovnoj nadležnosti kao crnogorskog mitropolita.

Vasilije Petrović je 1738. godine posjetio srpskog patrijarha Atanasija II u Beogradu, kada je bio hirotonisan. Tom prilikom je vladika Vasilije dobio titulu egzarha (zaštitnika) „Svetog trona srpskog“, što je bilo uslovljeno i okolnošću da su tada na srpskom patrijaršijskom tronu u Peći stolovali grčki patrijarsi tzv. fanarioti, koji su se, prvenstveno, brinuli za lične interese. Vladika Petar I Petrović je takođe nosio titulu „egzarha pečkog patrijarha“.⁷

No, grčki crkveni velikodostojnici nijesu stolovali samo na srpskom patrijaršijskom tronu u Peći. Oni su, služeći se korupcijom, uspjeli da preuzmu sva važnija mjesta – vladičanska, episkopska i ostala – na svim prostorima u okviru Osmanskog carstva.

Ukidanjem Pečke patrijaršije po drugi put, 1766. godine, nastaje kvalitetno novi položaj Crnogorske mitropolije. Godinu dana kasnije tj. 1767. godine, Turci ukidaju i Ohridsku arhiepiskopiju, a svu vlast u pravoslavnoj crkvenoj organizaciji na Balkanu preuzima Vaseljenska patrijaršija sa sjedištem u Carigradu, odnosno Istanbulu. Crnogorska mitropolija nije mogla da prihvati novo stanje, tako da je faktički postala autokefalna tj. nezavisna. Prihvatila je, jedino, neku vrstu pokroviteljstva ruskog Svetog sinoda, u mjeri u kojoj je i crnogorska država prihvatila pokroviteljstvo ruskog cara, odnosno Ruske carevine. Ruski državni i crkveni velikodostojnici su priznali nezavisnu tj. autokefalnu poziciju Crnogorske mitropolije, što su potvrdili i određenim simbolima. Jedan od njih je i bijela kamilavka, na koju u pravoslavnim crkvama imaju pravo jedino patrijarsi, odnosno poglavari

⁷ Jan Vaclik, n. dj. 50.

autokefalnih crkava, koju je ruski Sveti sinod poslao crnogorskom mitropolitu Petru I Petroviću Njegošu.⁸

Ponekad je ruski Sveti sinod prelazio granice simboličnog pokroviteljstva, pa je pokušavao da se miješa u unutrašnje stvari Crnogorske mitropolije, čak i da smijeni prvosveštenika, kao na primjer mitropolita Petra I. Tome su se oštro suprotstavili i Petar I i Opštencrnogorski zbor. Tako je poslije protjerivanja iz Rusije, 1785. godine, Petar I pisao Kolegiji inostranih djela carske Rusije: „Čudnovato je takođe, kako se moglo od mene kao čovjeka slobodnog, zahtijevati da ne budem arhijerej bez dopuštenja Ruskog sinoda? Zar oni ne znaju da vlast Ruskog sinoda ne izlazi iz granica ruske države?... Pri svemu tome što sada, zbog turskog nasilja nemamo patrijarha, ali imamo dosta blagočastivih arhijereja i *slobodu u crkvenim pravima*.“⁹

Kada je poslije spletki i intriga grofa-general Marka Ivelića ruski sinod ponovo pokušao da smijeni Petra I oštro je reagovalo „praviteljstvo crnogorsko i brdsko“. Na Opštem crnogorskom zboru (saboru), 3. jula 1804. godine prihvaćen je odgovor ruskom Sinodu, koji su potpisali guvernadur Vuko Radonjić i svi prisutni serdari, vojvode, kneževi, barjaktari i visoki crkveni velikodostojnici. U pismenom odgovoru, uz navedene potpise ovjerene „Pečatom obščim crnogorskim“, na optužbe da se služba božja u Crnoj Gori ne vrši na pravi način, stoji: „(...) već je nama za čudo, što sv. ruski sinod istražuje blage uredbe od arhijereja koji njemu nijesu podvlasni i zahtijeva da takovo blagočastije, kao što je u Rusiji, bude i u nas gdje nema za to sredstava, niti je sudaca, ni sudejske vlasti, niti škola i tome podobnoga. (...) a ovdje u nas ako nema prosvjete, a ono nema ni jeresi nikakvi, nego je samo čista pravoslavna grčko-srpska

⁸ Isto, 96.

⁹ Radoslav Rotković, *Kratka ilustrovana istorija crnogorskog naroda*, Podgorica 1996, 96.

vjera. Pošto je srpsko carstvo palo, mi smo se od silni(h) neprijatelja hristijanstva sklonili u ove gore i u njima se naselili, ne zaviseći ni od koga, samo što smo slušali nastavljenja i pokoravali se vlasti naši(h) mitropolita, kao naši(h) arhipastira, koji su nas naučili braniti pravoslavnu vjeru i svoju slobodu. A sadašnji naš arhipastir više je od svakojega za nas trudio se i trudi se (...) Naš arhijerej (..) svetu službu tek onda otpravlja, kad se od narodni(h) poslova smiri (..) Narod u Rusiji gdje su još nauke i prosvješteno sveštenstvo, ne razumije bolje od našega naroda vjeru i zakon, pa tko nas u zakonu i vjeri uči, tko li nas nastavlja blagočastiju i dobrodjetelji hristijanskoj? Doista naš dobri arhipastir, a ne ruski pripovjednici (...)“

Objašavajući da se poslije ukidanja Pečke patrijaršije (1766) „presjekla bitnost sloveno-srpski(h) patrijarha, a stolica pečke patrijaršije i danas je upraznjena; po tome dakle naš gospodin mitropolit ostao je sam za sebe u ovdašnjoj crkvi, nezavisan ni od kakve vlasti. A pri tome kad smo mi u prastara doba primili vjeru hristijansku, nismo je primili od Rusa nego od Grka. Mi do sada nismo čuli da ima vlast sv. ruski sinod nad slaveno-srpskim narodom izvan ruski(h) granica živećim, i da o njemu vodi brigu, pa i nad nama ne može imati nikakve vlasti, zašto mi narod crnogorski i brdski, nismo podanici ruskoga carstva, nego samo stojimo pod njegovim moralnim pokroviteljstvom, pa i to ne iz kakvog drugog uzroka, nego samo zbog jednakosti vjere i plemena privrženi smo, vjerni i usrdni dvoru ruskom, i takvi ćemo ostati vječno...“¹⁰

Slično ovom „odgovoru“, crnogorski i brdski glavari, u ime cijelog naroda, napisali su pismo ruskom caru Aleksandru I, u kome brane dostojanstvo svog mitropolita. U pismu se, s tim u vezi, kaže: „Mi, narod, koji živimo pod njegovom upravom kroz njegovo visokopreosveštenstvo sve zapovijedi i moguća raspolaganja,

¹⁰ Jan Vaclik, n. dj. 144–150.

koja bi sljedstvovala od Vašega im(peratorskog) velič(anstva) najusrdnije primamo, a usuditi se ispuniti ih bez njegovog dogovora i uprave ne možemo nikako (...) Naš Mitropolit nije nigda bio pod zapovijedi ruskog sinoda, nego samo pod pokroviteljstvom Vašeg Imperatorskog Veličanstva i to pod moralnim, i tako do sad nijesmo bili ni od koga branjeni... Sveti sinod nema nikakva prava nad arhijerejima, koji nijesu njemu podvlasni izvan predjela ruskije(h) granica, đe je njihova vlast..."¹¹

Ruski car je prihvatio reagovanje crnogorskih glavara kao normalno, smijenio svog dotadašnjeg izaslanika (Marka Ivelića) i poslao novog, ali ovom prilikom pravog Rusa, nakog čega su nesporazumi otklonjeni i nastavljena je normalna sardanja.

Autokefalnost Crnogorske mitropolije priznala je i Vaseljenska tj. Carigradska patrijaršija time što ju je 1855. godine unijela u svoj specijalni protokol tzv. Sintagmu, gdje se među 10 autokefalnih – pomjesnih pravoslavnih crkava našla i Crnogorska, kao deveta po redu. Redosljed je inače izgledao ovako: 1. carigradska, 2. aleksandrijska, 3. antiohijska, 4. jerusalimska, 5. kiparska, 6. ruska, 7. karlovačka, 8. sinajska, 9. crnogorska i 10. crkva u Kraljevini Grčkoj.¹²

Poslije Berlinskog kongresa, 1878. godine, u porodicu pomjesnih tj. autokefalnih pravoslavnih crkava uvedeno je još pet crkava: 11. sibirjska, 12. bugarska, 13. černovicko-dalmatinska, 14. crkva u Kraljevini Srbiji i 15. crkva u Kraljevini Rumuniji.¹³ Crnogorska crkva je i dalje zadržala deveto mjesto.

Krajem 1903. godine Crnogorska crkva je formirala i svoj Sveti sinod i donijela njegov ustav. Odredbe o autokefalnosti

¹¹ Isto, 151–156.

¹² Dr Nikodim Milaš, *Pravoslavno crkveno pravo po općim crkvenopravnim izvorima i posebnim uredbama*, Zadar 1890, 132.

¹³ Isto.

Crnogorske pravoslavne crkve ušle su i u prvi crnogorski Ustav za Knjaževinu Crnu Goru, 1905. godine. Godine 1920, nakon formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i prestankom suvereniteta crnogorske države, posebnim dekretom kralja Aleksandra Karađorđevića ukinuta je i autokefalnost crnogorske pravoslavne crkve.

Teritorija crnogorske države i nadležnosti Crnogorske, odnosno Cetinjske mitropolije nijesu se podudarale. U doba vladike Danila crnogorska država obuhvatila je samo četiri nahije: Katunsku, Riječku, Crmničku i Lješansku. Sindelijom vladike Danila, koju je 1700. godine dobio od srpskog patrijarha Arsenija III Čarnojevića, utvrđena je njegova mitropolitska jurisdikcija. Osim Crne Gore, pod njegovu crkvenu vlast ušli su Grbalj, Paštrovići, Krtole, Luštica, Bar, Ulcinj, Skadar, Podgorica, Žabljak, Zeta, Kuči, Piperi, Bjelopavlići i Bratonožići.¹⁴ Otuda je i nastala titula vladike Danila – „mitropolit crnogorski, skenderijski i primorski“. Nekoliko njegovih nasljednika do Petra I se takođe tako titulisalo.

Vladika Danilo je 12. maja 1718. godine od Mlečića dobio pod svoju crkvenu jurisdikciju crnogorsko primorje, uključujući i Boku Kotorsku. To je potvrđeno i posebnim dukulom mletačkoga dužda od 4. juna 1718. godine.¹⁵

Crkvena jurisdikcija nad Crnogorskim primorjem trajala je do ukidanja Mletačke republike, 1797. godine. Požunskim mirom, 1806. godine, Boka Kotorska je zajedno sa Dalmacijom došla pod francusku vlast (u vrijeme Napoleonovih ratova). Godine 1814. Boka i Dalmacija su potpale pod austrijsku vlast, što je kasnije potvrđeno i Bečkim kongresom, 1815. godine. Austrijski car Franc Jozef I je 1869. godine odobrio da se osnuje

¹⁴ Radoslav Rotković, n. dj. 91.

¹⁵ Đoko Slijepčević, *Istorija Srpske pravoslavne crkve*, knj. 2, Beograd 1991, 227.

samostalna Bokokotorska episkopija, koja je pet godina kasnije, zajedno sa Zadarskom (Dalmatinskom) episkopijom ušla u sastav Bukovinsko-dalmatinske mitropolije.¹⁶

O odnosu crkve i države u Crnoj Gori u doba Petra I ne može se govoriti na klasičan način, jer on nije bio uvijek u skladu ni sa državno-pravnim normama ni sa kanonima pravoslavne crkve. Razlog za to je što su u vrijeme koje je predmet naše pažnje, i crnogorska država i crnogorska crkva bile veoma specifične. U normalnim uslovima, tamo gdje postoje pravne države, odnos crkve i države reguliše se ustavom. U pravoslavnom svijetu, gdje je većina stanovništva pravoslavna, crkva je bila državna. U Crnoj Gori, u ovo doba, moglo bi se reći da je crkva bila i više od toga. Od vremena otkako se Crna Gora oslobodila od osmanske vlasti, posebno od kraja XVII vijeka tj. od vremena vladike Danila do knjaza Danila (sredina XIX vijeka), crkva i država, uslovno rečeno, bile su u personalnoj uniji. Crnogorska mitropolija i prije nego je *de facto* postala autokefalna bile je i narodna crkva i bitno se razlikovala od svih sestrinskih pomjesnih crkava u pravoslavnom svijetu. Praksa je nametala specifične uslove življenja, pa se nije mnogo držalo do crkvenih dogmi. Prvosveštenici nijesu nosili mantije, sem za vrijeme bogosluženja u crkvi, a kod drugih sveštenika, pogotovu onih mirskoga reda, jedva da je o tome moglo biti govora i tada, jer naprosto crkvenih odora nije ni bilo dovoljno. Tek je mitropolit Mitrofan Ban naredio da sveštenici prilikom bogosluženja moraju nositi mantije.

Crnogorski prvosveštenici – mitropoliti, odnosno vladike bili su, istovremeno, i vojskovođe. Počev od vladike Ruvima, koji je 1604. godine predvodio Crnogorce u bici kod Lješkopolja, gdje je izvojevana velika pobjeda nad Turcima, crnogorske vladike,

¹⁶ *Azbučnik Srpske pravoslavne crkve* (po Radoslavu Grujiću), Beograd 1993, 67.

gotovo po pravilu, predvode Crnogorce u borbi protiv Turaka. U boju na Carevom lazju, vladika Danilo je bio glavnom komandujući nad crnogorskom vojskom, a Petar I predvodio je Crnogorce i Brđane, veoma uspješno, u bojevima protiv Mahmud-paše Bušatlije, na Martinićima i Krusima. U ovim bojevima crnogorski vladike su bili čak i ranjeni, vladika Danilo na Carevom lazju, a Petar I na Martinićima.

Zanimljivo je viđenje Petra I od strane ruskog oficira Vladimira Bronjevskog čiji su memoari, u prevodu Gojka Vukčevića, nedavno objavljeni kod nas: „Jedini među arhijerejima na ovome svijetu, koji je umio u sebi sastaviti dva dostojanstva, koja se tako malo slažu (...) U crkvi kad je sio na presto izgledao je kao car. U đeneralovom domu, u kaftanu od crne kadife, opasan bogatim šalom, o kome je visila sablja, ukrašena dragim kamenjem i lentom Svetoga Aleksandra (Nevskog) preko ramena, više je izgledao kao đeneral nego kao mitropolit.“¹⁷

Poslije bojeva na Martinićima i Krusima, na paradi koja je bila priređena na Cetionju, prema zapisu hroničara, Petar I je na čelu parade jahao na bijelom konju, u vojnoj opremi, sa golim mačem u desnoj, a časnim krstom u lijevoj ruci.¹⁸

Savremenici i istraživači govore o Petru I kao vitezu, koji je letio iz boja u boj, a u vremenu zatišja živio je kod kuće strogošću isposnika.

Pored toga što je Petar I bio vojskovođa i državnik, on je bio i pravi duhovnik. Prema istraživanjima Dušana Vuksana, mitropolit Petar I je savjesno izvršavao sve crkvene dužnosti. „U svemu, a naročito u vršenju svojih vjerskih dužnosti vladika je bio najrigorozniji. On nije propuštao ni jedan veći praznik, a često ni nedjelje, da ne bi služio liturgiju, samo kada je bio u

¹⁷ Dr Đoko Slijepčević, n. dj., 240.

¹⁸ Isto, prema zapisu Trifuna Đukića.

Stanjevićima ili na Cetinju i kada ga u tome ne bi ometali narodni poslovi, radi kojih je najviše bio neprestano po nahijama.“¹⁹

No, nijesu samo prvosveštenici, nego i drugi crkveni velikodostojnici bili narodne vođe, a kada je trebalo i vojskovođe. Sveštenici mirskog areda, ne samo kao najpismeniji, nego često i kao jedini pismeni ljudi, komandovali su crnogorskim četama i bataljonima, pa ponekad i većim odredima. U predasima, između ratova, crnogorski duhovnici su obavljali svoje redovne dužnosti. Najčešće su bili poznati glavari, plemenski kapetani, vojvode, senatori.

Sveštenici su se izdržavali i od rada na svojim imanjima i ni u čemu nijesu izuzimani od svojih obaveza, koje su imali u plemenima. Bili su obavezni da posreduju u sporovima, inače su mogli biti lišeni čina. Svoje znanje popa i kada nije obavljao sveštenučku dužnost, nego je postao glavar, svaki od njih je zadržavao ispred imena.

Crnogorski mitropoliti, odnosno vladike, zaključno sa Njegošem, bili su nosioci vrhovnih organa državne uprave, čak i u vrijeme dok su postojali guvernaduri. Zanimljiv je o tome zapis francuskog pukovnika, kasnije generala Bijale de Somijera, čiji su memoari *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru* prevedeni 1995. godine: „Od dolaska na vlast Petra Petrovića, sadašnjeg vladike (riječ je o Petru I), guvernaduri samo prividno imaju vlast. Ovaj suveren je prosvojio svu vlast i njome se koristi na jedan apsolutistički način, ali u interesu svoje zemlje.

Vladika je, ipak, morao da zadrži guvernadure (prvo Joka, a zatim Vukolaja Radonjića – primj. R.P.) i serdare; međutim, u suštini, on sam ima najvišu vlast, a njegovi saradnici gotovo

¹⁹ Isto, 240.

da je i nemaju. Oni su, dakle, izgubili mnogo od svoga uticaja.“²⁰

U isto vrijeme, ruski diplomata Stevan Sankovski daje drugačije viđenje načina vladanja Petra I: „Guvernadur je poslije arhipastira prvi načelnik. On se ne miješa u duhovne poslove, ali u građanskim poslovima uvijek prisustvuje kao i pri suđenjima. Uvijek je bio pozvan od vladike da zajedno sa njim radi. Zajednički mire i krvnu osvetu.“²¹

Za našu temu bilo bi zanimljivo pozabaviti se malo i odnosom crnogorskog zbora i vladika kao svjetovnih gospoda. Vladike su birane na Opštecnogorskom zboru, kao svjetovni gospodari, a kao duhovni poglavari tj. vladike, odnosno mitroliti, morali su biti hirotonisani po određenim crkvenim normama. Obično su to radili srpski patrijarsi, do ukidanja Pečke patrijaršije. Petar I je hirotonisan u Sremskim Karlovcima, 13. oktobra 1784. Kasnije crnogorske vladike, odnosno mitropoliti, zaključno sa Mitrofanom Banom hirotonisani su u Rusiji.

Vladike, odnosno mitropoliti, predsjedavaju i zemaljskim i glavarskim zborom, i dužni su da sprovode u život odluke zbora. Razumije se da su vladike uticale na rad zbora, ali u mjeri koja je za zbor bila prihvatljiva. Uticaj vladike na zbor zavisio je, kako je konstatovao Gligor Stanojević, od ličnog autoriteta i umješnosti samoga vladike.²²

Na kraju želim da pokrenem pitanje titulisanja crnogorskih vladika iz perioda Petrovića.

²⁰ Viala de Somjer, *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*, Cetinje 1994, 73.

²¹ *Crnogorsko-ruski odnosi 1711–1918*, tom 1, Izvještaji S. A. Sankovskog od 24. oktobra (5. novembra) 1805. godine, Podgorica – Moskva 1992, 65–77.

²² Đoko Slijepčević, n. dj. 223; G. Stanojević, *Crna Gora pred stvaranje države*, 271–283.

U posljednje vrijeme, naročito u udžbeničkoj literaturi, a i kod nekih istoričara, posebno pravnih, primjećuje se tendencija da se crnogoraske vladike iz kuće Petrovića sve više titulišu kao mitropoliti. Oni zaista jesu bili mitropoliti, ali su se tako titulisali samo u crkvenim pitanjima. Kada su bile u pitanju svjetovne stvari oni su se obično titulisali kao vladike, što je prevashodno imalo značenje vladara. Titulisanje činom, odnosno zvanjem, „vladika“ toliko je u praksi bilo često da je ušlo u svijest naroda i zadržalo se do danas. Kada bi danas neko rekao ili napisao mitropolit Danilo malo bi ljudi moglo pretpostaviti da se to odnosi na Danila (Stjepčevića) Petrovića, rodonačelnika dinastije Petrović. Isti bi slučaj bio kada bi neko rekao mitropolit Rade. Ali, kada se kaže vladika Rade svako u Crnoj Gori zna da se to odnosi na Njegoša, tj. Petra II Petrovića Njegoša, kome je na krštenju dato ime Radivoje. Isto tako, u narodu se odomaćilo da se kaže vladika Sava, vladika Vasilije, vladika Petar I, koga je još za života narod prozvao svetim vladikom. To nije nimalo slučajno. I oni sami su se mnogo češće potpisivali kao vladike, jer su se svome narodu najčešće obraćali kao svjetovni gospodari.

Na različito titulisanje uticala je nesumnjivo i okolnost da se nije podudarala njihova duhovna tj. vjerska i svjetovna nadležnost. Oni su bili svjetovni gospodari samo u slobodnom dijelu Crne Gore, a njihova duhovna nadležnost bila je ne samo u Crnoj Gori, nego i u crnogorskim Brdima, Skenderiji (Zeti i sjevernoj Arbaniji) i Crnogorskom primorju. Prema tome Danilo, Sava, Vasilije, Petar I i Petar II u saobraćanju sa građanima Crne Gore gotovo u 99% slučajeva titulišu se kao vladike, zapravo u svim slučajeva kada se obraćaju kao državnici, odnosno svjetovni gospodari. U obraćanju svojoj pastvi van slobodnog dijela Crne Gore oni se titulišu samo kao mitropoliti. Jednostavno oni nijesu imali pravo da im se

obraćaju kao vladike, jer im nijesu bili nadležni kao svjetovni gospodari. Vršeci analizu 245 poslanica koje je objavio Dušan Vuksan, ustanovio sam da se Petar I 238 puta potpisao kao vladika, a samo sedam puta kao mitropolit. Stanovnicima Crne Gore kao mitropolit se obratio samo četiri puta, i to svaki put kada je bila riječ o vjerskim stvarima i jednom kada je bila riječ o jednoj ženi iz Srbije, koja je bila robinja kod Turaka, pa otkupljena, a ovo pismo joj je važno i kao objava prilikom povratka u Srbiju.²³ U bogatoj prepisci sa inostranstvom, pa i sa Karađorđem, Petar I se uvijek potpisuje kao mitropoli.²⁴

Poslije slavnih pobjeda u bitkama, odnosno bojevima na Martinićima i Krusima 1796. godine, ruski car Pavle je Petra I odlikovao Ordenom Aleksandra Nevskog. Od tada, u komunikaciji sa inostranstvom Petar I se, osim kao mitropolit, potpisuje i kao „Ordena Aleksandra Nevskog kavaljer“.

U kontaktima sa Petrom I, u toku 1806–1807. godine, Francuzi ga tretiraju ne samo kao vladiku, nego i kao nezavisnog kneza.²⁵ Komandant britanske flote u Jadranu, 1813. godine, u prepisci sa Petrom I obraća mu se kao mitropolitu i gospodaru Crne Gore.²⁶ U ugovoru koji je 23. novembra 1820. godine Austrija potpisala sa Petrom I on je tretiran kao ekscelencija i knez, a onda kao mitropolit i primas Crne Gore.²⁷

Takav tretman Petra I ne samo u Crnoj Gori nego i u komunikaciji sa velikim silama, kao što su bile Rusija, Austrija, Francuska i Engleska je prirodan. Njemu je, zapravo,

²³ Dušan Vuksan, *Poslanice Petra I Petrovića Njegoša*, Cetinje 1935.

²⁴ Vidjeti: Dr Jevto Milović, *Petar I Petrović Njegoš*, Pisma i drugi dokumenti, knj. 1, 1780–1820, knj. 2, 1821–1830, Titograd 1987, 1989.

²⁵ Jan Vaclik, n. dj. 130.

²⁶ Isto, 127–128.

²⁷ Isto, 114.

Opštencnogorski zbor, 3. septembra 1797. godine, donio rješenje kojim se „gospodinu mitropolitu Petru Petroviću“ daje „polnaja“ vlast da jeste načelnik i zapovjednik.²⁸

Sličan tretman imale su i ostale vladike iz kuće Petrović. Tako je 1742. godine ruska carica primila vladiku Savu kao vladara – zapovjednika („povelitelja“) Crne Gore sa svim dužnim poštovanjem i isplatila mu svu zaostalu pomoć još od Petra Velikog i posebno tri hiljade rubalja kao pomoć narodu.²⁹

Sava se, inače, uobičajeno titulisao kao „smireni mitropolit skenderijski i primorski i Crne Gore povelitelj“. ³⁰ Slično se potpisivao i Njegoš tj. kao „arhiepiskop i gospodar crnogorski i brdski“. ³¹

Iz izloženog se dovoljno jasno vidi da se crnogorske vladike iz kuće Petrovića ne potpisuju slučajno kao vladike, iako su bili mitropoliti, jer su oni prije svega bili državnici tj. vladari. To je jasno uočio i sekretar knjaza Danila, češki historičar i publicista Jan Vaclik, koji u knjizi *Suverenitet Crne Gore* objašnjava: „Riječ *vladika* znači episkop, grčki despot, objašnjava u pravom smislu gospodara, izvor moći.“ ³² Čak je i Njegoš našao za potrebno da Vuku Karadžiću, 1837. godine, objasni da je riječ *vladika* tumačena prema ruskom jeziku u značenju *vladar*. ³³ To je nesumnjivo razlog zbog čega treba praviti razliku između termina *mitropolit* i *vladika*, pa bi crnogorske vladare, odnosno duhovnike, iz kuće Petrović, u periodu od 1697. do 1851. godine trebalo titulirati shodno funkciji u kojoj su se u datom momentu

²⁸ Tomaš Marković, *Istorija školstva i prosvjete u Crno Gori*, knj. 1 (od doseljavanja Slovena do 1830. godine), Beograd 1969, 355.

²⁹ Isto, 312.

³⁰ Đoko Slijepčević, n. dj, 228. Smatram da je u ovoj intulaciji cijela istina i ovo me je i inspirisalo da se pozabavim ovim pitanjem.

³¹ Isto.

³² Jan Vaclik, n. dj. 73.

³³ Radoslav Rotković, n. dj. 89.

pojavljivali. A da je razlika očita govori i podatak da su se u periodu od 1851. do 1918, tj. u periodu kada je crkva bila formalno odvojena od države i kada je Crna Gora proglašena za knjaževinu, odnosno kraljevinu, crnogorski prvosveštenici titulisali isključivo kao mitropoliti, a nikad kao vladike.

Pitanje titulisanja crnogorskih vladika iz kuće Petrović ima i još jednu dimenziju. To je pitanje navodne crnogorske teokratske vladavine. Ne samo podaci koje sam naveo, nego i mnogi drugi ubjedljivo govore da se vladavina crnogorskih vladika ne može smatrati teokratskom vladavinom. O tome ubjedljivo govori brojna literatura, a posebno trotomna *Istorija Srpske pravoslavne crkve* dr Đoka Slijepčevića, čije je drugo izdanje objavljeno u Beogradu, 1991. godine.

(Sa naučnog skupa *Bitka za Crnu Goru, Martinići – Krusi, 1796–1996*, Podgorica 1997)